

Seminarer Helsingør 2001 økonomisk nasjonalrapport - norsk

Arveavgiften og generasjonsskifter i Norge

Carl E. Gjersem

September 2001

Sammendrag: Notatet går raskt gjennom strukturen i arveavgiften, og fortsetter med en beskrivelse av omfanget av arv, gave og avgift i Norge. Deretter beskrives foretaksstrukturen for å belyse foretak der generasjonsskifte er en aktuell problemstilling. Bedriftsøkonomiske beregninger rundt generasjonsskifter i slike foretak vises, der skatte- og avgiftsmessige resultatene ved ulike måter å gjennomføre generasjonsskifter settes opp sammen med noen av de vurderingene som legges til grunn. Slike typeeksempler viser at planlegging rundt avgiften kan påvirke utfallet sterkt. Det siste avsnittet oppsummerer.

Forberedt til Nordisk skattevitenskaplig forskningsråds seminar om generasjonsskifte i Danmark 7-8. november 2001. Forfatteren arbeider for Finansdepartementet og OECD. Alle synspunkter i notatet står på vegne av forfatteren og ikke disse institusjonene.

Kontaktinformasjon: OECD, Economics Department CS4, 2, rue André-Pascal, 75775 Paris Cedex 16, France. E-mail: carl.gjersem@oecd.org

Arveavgiften og generasjonsskifter i Norge

Introduksjon

Arveavgiften berører særlig de rike og de døde - to grupper som ofte fascinerer oss alle. Den dreier seg om grensedragning i familien, om motivasjonen bak handlinger som kan ha stor økonomisk betydning. For en økonom synes det som om arv og arveavgift inneholder spørsmål som burde være grunnleggende interessante for forskere og politikere, men isteden ser vi at området stort sett er dominert av praktikere.

I Norge har vi arveavgift, der mottaker av arven er avgiftssubjekt. Andre land har fokusert på boet i sin avgiftsstruktur. Avgiftsstrukturen i Norge er rimelig enkel, men avgiften som sådan er preget av at det eksisterer en del særregler for vurdering av eiendeler. Utslagene av disse reglene kan være store, særlig i sammenheng med virksomhetsoverføring.

Et generasjonsskifte dreier seg om overføring av en økonomisk virksomhet fra eier til eiers arvinger. Mens også andre betydninger av uttrykket generasjonsskifte kan være viktige, f.eks. i overført betydning ved at yngre ledere overtar etter eldre, er det denne som har fått mest oppmerksomhet og der avgiftslovgivingen inneholder særskilt begrunnelse. Slik overføring er typisk for såkalte familiebedrifter, der slektskapsforhold binder sammen eiere, ledere og/eller ansatte.

Den sentrale diskusjonen har vært rundt avgiftens likviditetsvirkninger, både i sammenheng med en del spesielle arvesaker og generelt i sammenheng med arv av foretak. Det kan ofte synes som om hvordan en eier velger å organisere foretaket etter et slik generasjonsskifte tillegges mindre interesse, selv om disse spørsmålene ofte kan ha større betydning for foretaket og dets ansatte.

I 2000 la et offentlig utvalg, Arveavgiftsutvalget, fram sin utredning om avgiften (NOU 2000: 8

Arveavgift). Forslagene og vurderingene i denne utredningen er ikke omtalt spesielt i det følgende. Notatet er organisert som ved at det innleder ved å gå gjennom strukturen i arveavgiften i Norge. Dette er bare en enkel gjennomgang, og det henvises til den grundigere presentasjonen som er gitt av Johannessen tidligere. Beskrivelsen fortsetter gjennom omfanget av arv, gave og avgift i Norge, som først de senere år har latt seg beskrive på grunnlag av omfattende register- og utvalgsopplysninger. Deretter beskrives foretaksstrukturen slik at foretak der generasjonsskifte er en aktuell problemstilling belyses, sammen med en kortfattet gjennomgang av noe av den debattens som har vært ført i Norge om generasjonsskifter og arveavgift. I det påfølgende avsnitt presenteres bedriftsøkonomiske beregninger rundt generasjonsskifter, ved at de skatte- og avgiftsmessige resultatene bed ulike former for generasjonsskifter settes opp sammen med noen av de vurderingene som legges til grunn. Slike typeeksempler viser hvordan planlegging rundt avgiften kan påvirke utfallet. Det siste avsnittet oppsummerer.

En oversikt over arveavgiften i Norge

Arveavgiftsstrukturen i Norge er bygget opp som beskatning av mottaker av arv. Det skilles mellom livsarvinger (dvs. barn og tilsvarende nære slektninger av avdøde) og fjernere mottakere. Avgiften er enkelt bygget opp, med et bunnfradrag og et knekkpunkt der avgiften øker. Tabell I inneholder oversikt over trinn og satser.

En livsarving som arver en million, vil dermed betale 124 000 kroner, eller 12,4 pst av boslodden i avgift. En fjernere slekting vil betale 180 000 kroner eller 18 pst av samme arv. Andelen som skal betales, stiger med arvens størrelse og går mot 20 pst. for nære slektninger og 30 pst for fjerne slektninger.

Det er slik at lengstlevende ektefelle som regel vil kunne sitte i uskiftet bo etter den andre ektefellens død. Dette fører til at de fleste arveoppgjør skjer etter lengstlevendes død, og at det som oftest er to arvegivere. Endringer i samlivsformer og husholdningsstruktur vil kunne påvirke dette over tid, men i de nærmeste år vil det neppe endres i særlig grad. Avgiften tar utgangspunkt i arvelodden, og hvis det er to givere er det to arvelodder. I praksis betyr dette at for de fleste vil fribeløpet i tabell I kunne dobles, fordi de arver etter sine foreldre og dermed har to fribeløp. Hvis samlet arv på en million utgjør boet fra foreldrene - som er den klart vanligste situasjonen- vil samlet avgift falle til 24 000 og andelen til 4,8 pst. Er det to søsken som deler arven blir det 4 000 kroner eller 1,6 pst. i avgift for hver (tilsvarende mindre enn 1 pst av boets størrelse), og hvis det i tillegg er flere søsken som deler boet, vil deres enkeltandeler bli for små til å gi grunnlag for avgift.

Tabell I Arveavgift

Livsarvinger Andre arvinger

Fra 200 000 til 500 000 kroner 8 pst 10 pst

Over 500 000 kroner 20 pst 30 pst

Hovedprinsippet i avgiftslovgivingen er at samme verdi som i arveoppgjøret skal legges til grunn for avgiftsberegningen, og at dette skal være markedsverdi. Det er likevel enkelte særregler. Den viktigste er knyttet til vurdering av ikke-børsnoterte aksjer, samt andeler i kommandittselskaper og ansvarlige selskaper. Slike aksjer eller andeler settes til 30 pst. av den skattemessige verdien i selskapet.

Avgrensingen innebærer at aksjer som er notert på Oslo Børs, enten det er på Hovedlisten eller på SMB-listen (Små- og Mellomstore Bedrifter) faller utenfor særregelen. Det samme gjelder for enmannsforetak. Avgrensingen innebærer imidlertid at et unotert holdingsselskap omfattes av særbehandlingen, slik at hvis dette eier aksjer i noterte foretak verdsettes disse likevel til 30 pst av skattemessig verdi.

Skattemessig verdi avviker som regel fra markedsverdi av eiendeler. Samtidig vil ikke foretningsverdi i foretaket, såkalt goodwill, omfattes i begrepet skattemessig verdi. Den samlede virkningen av dette kan bli en rabatt som er betraktelig større enn de formelle 30 pst. nedslag i grunnlaget for arveavgiftsfastsettelsen.

En motgående virkning av lav verdsettelse er knyttet til at avgiftsgrunnlaget også utgjør inngangsverdien for eiendelen, slik at grunnlaget for gevinstbeskatning ved et senere salg blir høyere. Det er derfor også anledning til å velge 100 pst. av skattemessig verdi som avgiftsgrunnlag. Sammenhengen mellom avgiften og eventuell gevinstbeskatning er nærmere utdypet senere.

I den norske debatten er det blitt hevdet at arveavgiften er høy og at den ofte tvinger fram salg av privateide bedrifter ved generasjonsskifter. I forbindelse med Revidert nasjonalbudsjett 1999 ble det innført fradrag for dokumentavgift i arveavgiften. Dokumentavgiften er "registreringsavgift" for eiendeler, som er handlinger ny eier (arving) vil måtte gjennomføre etter arveoppjøret for å ta i bruk eiendelene i næringsvirksomhet. Flertallet i Stortingsdebatten synes å gi uttrykk for at nedsetting av arveavgift for eiendeler som har form av privateide bedrifter f. eks. kan gjøres ved å ha andre satser for arveavgift på bedrifter og produksjonsmidler enn på mer likvide arveobjekter. Noen vedtak knyttet til dette synspunktet er imidlertid ikke foretatt.

Det empiriske materialet omkring arv og arveavgift

Først de senere år er det blitt samlet inn data om arveoppgjør i Norge. Fra og med 1995 har Statistisk sentralbyrå ført et register med opplysninger fra private skifteoppgjør på grunnlag av opplysninger fra Skattedirektoratet. Dette inkluderer dermed storparten av alle arveoppgjør og alle gavemeldinger. Statistisk sentralbyrå publiserer regelmessig oppdatert statistikk basert på registeret. Registeret er også beskrevet i stor bredde i NOU 2000: 8 Arveavgift.

I 1998 var antall arvelatere i avgiftspliktige oppgjør om lag 15 000, fordelt over drøyt 10 000 bo. At antallet arvelatere er høyere enn antallet bo, har i hovedsak med uskifteordningen for etterlatte ektefeller å gjøre. Til sammenlikning var det om lag 44 000 dødsfall i Norge dette året, slik at det ble avgiftsplikt i oppjøret etter om lag 23 pst av dødsfallene. Livsarvinger utgjorde om lag 80 pst. av mottakerne.

Det ble registrert om lag 17 mrd. kroner i arv og gave i 1998. Den gjennomsnittlige avgiftspliktige arvelodden var i 1998 på 373 000 kroner, mens gjennomsnittlig avgiftspliktig gavebeløp var på 386 000 kroner samme år.

Private skifter der arvebeløpet ligger under fribeløpet, behandles stort sett utenfor saksbehandlersystemet. Oppgjør der arveloddene er små vil dermed ikke være med i registeret (dette kan f.eks. være om arvemassen er liten eller om det er mange mottakere). En andel av skiftene ved dødsfall foregår ved skifteretten, ved såkalt offentlig skifte. De offentlige skiftene har utgjort knapt 1000 hvert år de senere årene, og bare halvparten har gitt avgiftsplikt.

Arveavgiftsstatistikken innebærer en stor forbedring i datatilgangen på feltet. Det imidlertid ikke er mulig å fordele samlet formue i det enkelte arveoppgjør på ulike formueskomponenter, fordi bare nettoformue i boet framkommer. Registeret kan dermed f.eks. ikke kan brukes til å anslå betydningen av spesielle verdsettingsregler. De nødvendige opplysningene for slike spørsmål gis likevel på de skjemaer som skal leveres av mottaker til skattefogd ved gaver og ved privat skifte etter dødsfall. For bl.a. å kartlegge disse forholdene noe nærmere utførte det nylige arveavgiftsutvalget og Statistisk sentralbyrå en utvalgsundersøkelse blant skattefogdkontorer og skifteretter som ble kombinert med opplysninger fra arveavgiftsregisteret for samme år, jf. omtale i NOU 2000: 8, og det følgende bygger på denne omtalen.

I 1998 ble det overført en nettoformue på 11,4 mrd. kroner gjennom arv i Norge, består av bruttoformue på 12,8 mrd. kroner og samlet gjeld på 1,3 mrd. kroner. Det største enkeltelementet i formuen er faste eiendommer, inkludert selveid bolig, aksje- og andelsleiligheter. Slike eiendommer utgjør om lag 54 pst. av samlet bruttoformue. Bankinnskudd utgjorde 4,2 mrd. kroner eller om lag 33 pst. av samlet bruttoformue. Øvrige eiendeler utgjør hver for seg bare små andeler av samlet formue. Registrerte eiendeler i næringsvirksomhet utgjør en liten andel av samlet registrert formue i forbindelse med arveoppgjør. De tre postene for 1) buskap, maskiner og annet løsøre, 2) skip og andre fartøyer, båter og fiskeredskaper og 3) eiendeler i næringsvirksomhet, som alle tre kan antas å berøre ulike former for næringsvirksomhet (enmannsforetak), utgjør samlet bare om lag 0,7 pst. av netto formue.

Selv om en andel av posten fast eiendommer også kan inkludere noe eiendom anvendt i næringsvirksomhet, er dette anslaget lavt. Dette kan både ha sammenheng med at slike eiendeler anslås meget lavt, jf. drøfting av verdsettelsesprinsippene og at utbredelsen av slike eiendeler er liten. Det siste kan igjen ha sammenheng med at planlagte generasjonsskifter eller andre overføringer av eiendeler ofte vil skje i form av gaver forholdsvis lenge før et skifte.

Børsnoterte aksjer og liknende utgjør om lag 3 pst. av brutto formue, og finnes blant om lag 16 pst. av observasjonene. Ikke børsnoterte aksjer og andeler, som ofte nevnes som eksempler der verdsettelsen er lav i forhold til de reelle verdiene som kan ligge i posten, inngikk i knapt 4 pst. av oppgjørene. De registrerte verdiene for denne posten utgjør under 1 pst. av brutto formue. Verdsettingen av disse eiendelene vil være lavere enn markedsverdi.

Samlede rapporterte gaveoverføringer utgjorde 5,7 mrd. kroner, der bruttooverføringene var på 8,2 mrd. kroner. Gjeldsgraden i gaver er derved høyere enn for arv, på om lag 31 pst. Siden utgifter til begravelse mv. er en fradragspost for boet ved arveoppgjør, men ikke i forbindelse med gaver, er denne forskjellen enda større når de mottatte verdier betraktes isolert. Netto gaveoverføringer tilsvarte om lag halvparten av de samlede netto arveoverføringene som er registrert hos skattefogdene.

Faste eiendommer er også for gaver det største enkeltelementet og utgjør om lag 56 pst. av samlet brutto formue. Ellers er kontantoverføringer og overføringer av bankinnskudd og kontanter en betydelig post, og i alt 31,4 pst. av bruttoformuen består av overføringer i slik form. Børsnoterte aksjer utgjør bare 2,8 pst. av brutto formue.

Når det gjelder direkte eide eiendeler som typisk har sammenheng med næringsvirksomhet, utgjør buskap, maskiner og løsøre om lag 6 pst. av samlet bruttoformue, og er dermed markert høyere som andel av gaver enn som andel av arv. Andel og beløp må likevel sies å være lave. Det er oppgitt så få andre eiendeler i næring at disse tallene ikke kan aggregeres til samlet nivå.

Ikke børsnoterte aksjer og andeler utgjør også en meget lav andel, bare 0,6 pst. av brutto formue. Siden slike eiendeler som regel vurderes til 30 pst. av verdi, kan verdien korrigeres for dette. Andelen stiger da til om lag 2 pst. av brutto formue, dvs. fra 76 millioner kroner til om lag 250 millioner kroner.

Omsetningsverdien av slike eiendeler kan også være påvirket av at eiendeler i selskapet er verdsatt lavt, mens gjeld er verdsatt til pålydende.

På basis av undersøkelsen er ikke overføringer av eiendeler i næringsvirksomhet eller i form av aksjer og andeler av verdimesig stor betydning. Av de samlede observasjoner av gaveoverføringer, er det registrert eiendeler i næringsvirksomhet i 13 pst. Hyppigheten av slike eiendeler blant alle observasjoner av gaveoverføringer kan antyde en større utbredelse enn verdianslaget alene. Dette forutsetter imidlertid at verdiene er kraftig undervurdert, noe som kan være tilfellet.

For å få en nærmere oversikt over verdsettelsesprinsippene, ble skattefogdene og skifterettene i utvalgets utvalgsundersøkelse bedt om å angi hvilken verdsettingsmetode som ligger til grunn for verdiene som inngår i avgiftsberegningen. De dominerende verdsettingsprinsippene er "pålydende" og "salgssum", som samlet anvendes for om lag 55 pst. av de oppgitte verdiene. At "pålydende" anvendes for en så stor del av den verdsatte bruttoformuen, har sammenheng med at en stor andel av formuen består av bankinnskudd der det er naturlig å bruke dette prinsippet (bankinnskudd utgjør om lag 33 pst. av bruttoformuen). Feilføring i meldingene kan for øvrig også forklare en del av den høye andelen.

"Ikke-dokumentert påstand" har totalt blitt anvendt for om lag 16 pst. av alle verdiene i undersøkelsen, ved siden av eventuelle svakheter ved betegnelsen "pålydende". "Skjønn" og "takst" er blitt brukt for hhv. 11 og 8 pst. av verdiene. Ikke-børsnoterte aksjer utgjør bare om lag 0,3 pst. av bruttoformuen. Hvis vi legger til grunn at verdien av disse er angitt til 30 pst. av omsetningsverdi, vil de likevel bare utgjøre om lag 1 pst. av bruttoformuen, eller drøyt 0,1 mrd. kroner.

Arveavgiften i Norge i forhold til andre land

Det ble avgiftsplikt i oppgjøret etter om lag 23 pst. av dødsfallene i Norge i 1998, noe som er høyt i internasjonal sammenheng. I USA, der tilsvarende beskatning har vært mye diskutert de senere år, var

det tilsvarende tallet bare 2 pst. Dette har sammenheng med at innslagspunktet for avgiften i Norge er lavt, tross sammenleggingen som følger av antall arvelatere, men også med den svært jevne inntekts- og formuesfordelingen i Norge.

Samlet arv i Norge har de siste årene utgjort i størrelsesorden 1-2 pst av BNP, noe som kan være lavere enn i en del andre land. Avgiften har tilsvarende utgjort om lag 0,1 pst av BNP, mindre enn de fleste andre land. Tabell 2 inneholder en oversikt over betalt avgift etter arve- og gaveoppgjør i de nordiske land, sammenholdt med tilsvarende data for USA og gjennomsnittet av OECD-landene. Danmark og Finland har i størrelsesorden dobbelt så høy inntekt fra denne avgiften av det Island, Norge og Sverige har, når den betraktes som andel av verdiskapningen i et enkeltår. Som andel av skatteinntektene er forholdet omtrent det samme, bortsett fra at andelen nå er høyere på Island grunnet et lavere skattenivå.

Tabell 2 Avgift på arv i ulike land. 1997. Prosent

Andel av BNP Andel av samlede skatteinntekter

Norden

Danmark 0,19 0,39

Finland 0,23 0,50

Island 0,09 0,28

Norge 0,10 0,22

Sverige 0,10 0,19

USA 0,33 1,12

OECD (uveid snitt) 0,16 0,44

Kilde: OECD Revenue Statistics 1965-1998

Virksomhetsorganisering og familibedrifter

En bedrift er ikke noe eget klart begrep i Norge, men kan defineres som en lokalt avgrenset enhet hvor det hovedsakelig drives aktiviteter som faller innenfor en bestemt næring. Det er foretaket som utgjør den juridiske enhet, og omfatter all virksomhet som drives av samme eier. Når det gjelder foretakets eierform, skilles gjerne mellom følgende grupper:

- Aksjeselskap, dvs. foretak hvor eiernes ansvar er begrenset til innskutt aksjekapital.
- Enkeltmannsfirm, dvs. foretak med bare én eier og hvor denne er økonomisk ansvarlig med hele sin formue for foretakets økonomiske forpliktelser.
- Ansvarlig selskap, dvs. foretak med to eller flere eiere, som alle hefter med hele sin formue for foretakets forpliktelser.
- Kommandittselskap, dvs. foretak hvor én eller flere eiere er ansvarlig for foretakets forpliktelser med hele sin formue, mens andre bare hefter med et begrenset (fast) beløp.
- Andelslag, dvs. foretak hvor eiernes ansvar er begrenset til innskutt andelsbeløp.
- Annen eierform, f. eks. institusjoner, foreninger og andre foretakstyper som ikke er nevnt foran.

Ved oppstart av et foretak er eieformen ett av de første spørsmål som må avgjøres. Eieformen vil raskt få betydning i forhold til regnskapsføring, skatt, ansvarsforhold, rettigheter og plikter. Det skal fastsettes beregnet personinntekt av inntekt i både enmannsforetak, deltakerliknede selskaper og aksjeselskaper dersom skattyter har utøvet tilstrekkelig arbeid i foretaket, og samtidig anses som eier og/eller har krav på utbytte i foretaket. Dette er kjent under betegnelsen delingsmodellen, som har til siktemål å skille inntekt fra virksomhet etter om den har bakgrunn i arbeidsinnsat eller er avkastning på investert kapital. Inntekten skattlegges under delingsmodellen forskjellig etter disse kildene. Kapitalinntekten betegnes alminnelig inntekt og beskattes med en sats på 28 pst., mens arbeidsinntekten betegnes personinntekt og skattlegges med toppskatt og trygdeavgift i tillegg. Grensedragningen mellom disse formene kan i praksis by på problemer.

Ved etablering av mindre foretak vil valget vanligvis stå mellom enkeltmannsforetak, ansvarlig selskap og

aksjeselskap. Delingsmodellen vil kunne gjelde for alle alternativene. I et aksjeselskap har ikke deltakerne personlig ansvar utover innskutt aksjekapital. I et enkeltmannsforetak har eier derimot det fulle økonomiske ansvar for virksomhetens forpliktelser, og det skilles ikke mellom eiers private og selskapsrettslige ansvar. I et ansvarlig selskap har alle deltakerne, dvs. minst to, også et ubegrenset ansvar for selskapets samlede forpliktelser, men partnere kan likevel velge mellom delt ansvar eller solidarisk ansvar.

Foretak som står overfor generasjonsskifte i betydningen at livsarvinger overtar, vil ofte være blant de mindre foretakene. Dette har sammenheng med at

Det foreligger i liten grad systematisk dokumentasjon om små og mellomstore bedrifter i Norge, særlig ikke etter detaljer om eiersiden. Foretak som skal skifte eier er ikke noe godt definert grunnlag, og det foreligger heller ikke statistikk etter eiers alder. En kilde til informasjon om foretak er Enhetsregisteret i Brønnøysund, siden de fleste foretak vil være registrert der. Enkeltmannsforetak som ikke driver varehandel, og har færre enn 5 ansatte, har rett, ikke plikt, til å registrere seg i Enhetsregisteret.

Enkeltmannsforetak som driver varehandel, eller har flere enn 5 ansatte, er pliktige til å registrere seg. En viktig grunn til slik registrering er at virksomheten da blir tildelt organisasjonsnummer og firmaattest, som de fleste finner nyttig å ha forhold til sine forretningsforbindelser.

Det var registrert knapt 300 000 foretak i Enhetsregisteret ved utgangen av 2000, jf tabell 3. Andelen aksjeselskaper (allmennaksjeselskaper og aksjeselskaper) utgjorde fortsatt noe over halvparten, men andelen har avtatt fra om lag 70 pst for ti år siden. Det er særlig økning i antallet enkeltmannsforetak som har ført til denne utviklingen. I 2000 ble det nyregistrert om lag 14 000 aksjeselskap og 8 000 enkeltmannsforetak, dvs. at de to gruppene gjennom året hadde vekstrater på hhv. 9 og 7 pst. Tabell 3 Registrerte foretak i Enhetsregisteret fordelt på foretakstyper. 31.12.2000. Avrundet
I alt 294 140

Aksjeselskap 50.4 148 000

Enkeltmannsforetak 35.5 104 000

Selskap med ubegrenset ansvar 9.6 28 000

Andre selskap med begrenset ansvar 2.8 8 000

Andre 1.5 4 000

Kilde: Enhetsregisteret. Årsstatistikk 2000

En annen tilnærming er fulgt i Statistisk sentralbyrås bedrifts- og foretaksregister, der antallet foretak ved utgangen av 1999 utgjorde omlag 400 000, jf. NOU 2000: 8. Avgrensingen her er noe anderledes. Av dette registeret framgår det at 97 pst av disse foretakene hadde mindre enn 20 ansatte. Heum (1996) finner at om lag to tredeler av industrisysselettingen i Norge er i bedrifter med mindre enn 200 ansatte, mens Spilling (2000) finner at de små bedriftene stod for halvparten av samlet sysselsetting i 1996. Andeler av sysselsettingen er likevel ikke særlig godt egnet til å si noe verken om familieeie generelt eller generasjonsskifteaspekter spesielt. Særlig er betegnelsen familiebedrift uklar og mangler et statistisk motstykke.

Nærmere om familiebedrifter

Betegnelsen familiebedrift henviser som regel til privat eide bedrifter der en eller få familier gjennom sitt eierskap utøver kontroll av bedriften, ofte gjennom daglig ledelse. Familiebedrifter skiller seg fra andre virksomheter først og fremst ved at personer i bedriften samtidig opptre i forskjellige roller, henholdsvis som eiere, ledere og familiemedlemmer. Familiebedrifter kan også være preget av at livsarvinger skal eller forventes å overta det samme ansvaret, men behøver ikke ha de.

Koblingen mellom ledelse og eierinteresser kan medføre at familiebedrifter har andre perspektiver på sin virksomhet som en ikke gjenfinder i andre foretak. Dette gjelder bl.a. krav til å begrunne valg og vise

resultater gjennom periodisk regnskapsrapportering som børsnoterte foretak står overfor. Familiebedriftene kan i større grad unngå ekstern oppfølging og vurdering. Dette er forhold som i enkelte sammenhenger kan oppfordre til langsiktighet, men som i andre sammenhenger innebærer at handlinger foretas uten tilstrekkelig analyse. Det har vært argumentert for at direkte eierinteresser gir ledelsen i disse bedriftene sterk motivasjon og engasjement, og at familiebedrifter derfor kan være mer egnet til å utnytte privat informasjon, fordi de ikke trenger å begrunne sine beslutninger overfor ulike eiere. Om slik informasjon kan utgjøre et langsiktig forretningsgrunnlag vil variere. I NOU 2000: 8 gjengis en del norsk empirisk basert litteratur som viser at det er vanskelig å finne særlige skilletegn ved familiebedrifter, og at det er vanskelig å finne sammenhenger mellom ulike former for eierskap og bedrifters konkurranseevne.

NHO har publisert følgende tall innenfor sin definisjon av familiebedrifter:

- Familiebedrifter utgjør 2/3 av norske bedrifter
- 150 av Norges 500 største bedrifter er familiebedrifter
- Familiebedrifter står for rundt 40% av omsetningen i næringslivet
- Familiebedrifter står for 55-70% av den nasjonale verdiskaping
- Familiebedrifter er lønnsomme og vekstorienterte

NHO har også fokusert flere elementer i skatte- og avgiftssystemet som sentrale hindringer for disse foretakene. Dette gjelder formuesskatten (fordi den "er særnorsk og må betales uavhengig av om bedriften tjener penger"), delingsmodellen (som hevdes "å diskriminere aktive eiere i forhold til passive"), og arveavgift ved generasjonsskifte (ut fra at det skal være "mulig å drive en bedrift gjennom flere generasjoner uten å bli diskriminert i forhold til staten og institusjonelle eiere").

Spilling (2000) finner at medianalderen for norske foretak er ni år. Salvanes og Tveiterås (1999) studerer utviklingen i foretaks liv på grunnlag av detaljerte norske data. Det første året faller i størrelsesorden 16 pst. av nystartede foretak fra, det neste 12 pst., deretter 9 pst. De finner at opphørsraten avtar over tid til foretakene er omtrent 13-15 år, noe de tilskriver læringseffekter i foretakene. Etter denne tiden øker raten igjen. Spørsmålet de ser på, er denne økningen henger sammen med foretakets alder i seg selv eller med foretakets kapitalutstyr. De finner at den siste forklaringen ser ut til å være viktigst, og særlig at det foregår restrukturering ved at foretak på grunnlag av årgangskapital opphører i sterke nedgangstider. Det er verdt å merke seg at opphørsratene er store, slik at det over hva som må betegnes som relativt kort tid i intergenerasjonell sammenheng ikke er igjen mange av de foretak som ble startet et enkelt år.

I ulike undersøkelser, f eks en intervjuundersøkelse av små og mellomstore bedrifter gjennomført av Statistisk sentralbyrå i 1997, finner intensjoner om å gjennomføre et generasjonsskifte blant om lag en firedel av foretakslederne. Tilsvarende antok NHO i 1996 at om lag fore av ti familieforetak står overfor et generasjonsskifte de nærmeste ti årene. Også hvis en antar at eier- og lederskap i norske foretak er om lag jevnt fordelt ut over aldertrinnene fra 30 til 70, kommer en til at det virker rimelig at fra en firedel og oppover antar at det vil bli et generasjonsskifte i løpet av ti år. Slike undersøkelser har den svakhet at de belyser intensjoner, ikke handling, og at dermed det endelige resultat kan bli et annet. I undersøkelsen som er referert i NOU 2000: 8 inngikk det også spørsmål om skiftet inkluderte et generasjonsskifte. I ytterst svært få tilfeller var svaret bekreftende. Det lave verdsettelsesomfanget av formuesgjenstander i næringsvirksomhet som framkommer i undersøkelser av arveoverføringer, jf. den øvrige diskusjonen foran, tyder likevel på at vurderinger rundt verdsettelse foretas i planleggingen av generasjonsskifte. I Gulbrandsen (2001) er det gjengitt tall og vurderinger av en egen undersøkelse av familiebedrifter som tyder på at egenkapitalandelen her er høyere enn i andre foretak. Det foreligger ikke særlige direkte grunner til at familieeierskap skal påvirke valget mellom egen- og fremmedkapital i et foretak. Derimot er dette nettopp et slik forhold en vil vente å finne dersom disse foretakene brukes aktivt i planleggingen for å redusere arveavgiften.

Generasjonsskifter og arveavgift

Den dominerende særregelen knyttet til verdsettelse i Norge gjelder vurdering av ikke-børsnoterte aksjer, samt andeler i kommandittselskaper og ansvarlige selskaper, som omtalt tidligere. Slike aksjer eller andeler settes til 30 pst. av den skattemessige verdien i selskapet, om ikke mottaker foretrekker at de settes til 100 pst. av denne verdien, jf. tidligere omtale.

Noen elementer ved verdsettelsen av ikke-børsnoterte aksjer er latente skatter på de merverdier som ligger i selskapet og som skal hensyntas ved verdsettelsen. Det en kjøper av aksjer i et ikke-børsnotert selskap svært ofte er ute etter å kjøpe, er selskapets virksomhet. Når en virksomhet kjøpes direkte, får kjøperen fradrag for kjøpesummen gjennom avskrivning av aktiva. Tilsvarende fradrag oppnås ikke ved kjøp av et aksjeselskap. Dette vil en kjøper normalt ta hensyn til ved prisvurderingen for selskapets aksjer. Et tilsvarende forhold er knyttet til foretakets pensjonsordning, i de foretak som har slik. I slike foretak vil eventuelle avsetninger i premiefondet tradisjonelt ikke tillegges noen verdi ved verdsettingen, ut fra at dette er pensjonsordningens midler og ny eier vil ikke få tilgang til. Fra og med overgang fra 1968-reglene til lov om foretakspensjon og lov om innskuddspensjon i arbeidsforhold er det åpnet for tilbakeføring av slike midler til foretaket hvis de overstiger visse grenser. En ny eier vil da kunne få adgang til en andel av disse midlene. Andre former for pensjonsytelser, f.eks. ved at ny eier påtar seg å yte en pensjon til tidligere eier utenfor skattefavoriseringen av pensjonsordninger, er et også et aktuelt forhold. Slike elementer er ikke trukket inn i diskusjonen her.

Et generelt eksempel på vedsetningsreglene

En lav verdsettelse av eiendeler i virksomheter har en motgående virkning gjennom at avgiftsgrunnlaget også utgjør inngangsverdien for eiendelen, slik at grunnlaget for gevinstbeskatning ved et senere salg blir høyere. Dette fører til at ved arv av eiendeler som er organisert slik at de kan falle inn under de særskilte vurderingsreglene, vil det måtte foretas en vurdering av lønnsomheten av å verdsette grunnlaget til full skattemessig verdi og høy avgift, men få lavere gevinstbeskatning, eller til redusert verdi med tilhørende lav avgift, men høyere gevinstbeskatning.

I eksempelet som er gjengitt i tabell 4 er den skattemessige verdien av en slik eiendel (unotert aksje eller andel) satt til 5 millioner kroner. Den alternative avgiftsmessige verdsetting vil da være 1,5 millioner kroner. Det ses da bort fra f.eks. goodwill. Avgiften blir naturligvis lavest ved lav verdsetting. Det er i avgiftsberegningen antatt at den aktuelle eiendelen utgjør hele arven.

Hvis gjenstanden selges, vil gevinsten beskattes med en sats på 28 pst. I tillegg til avgiften og skatt, inneholder tabellen også arv etter avgift og skatt (under forutsetning av at skattemessig verdi her uttrykker virkelig verdi). Dersom salgsprisen tilsvarer den skattemessige verdien, vil fullt grunnlag i arveavgiftsberegningen innebære at det ikke blir noen skattemessig gevinst. Ved et lavere grunnlag vil derimot gevinsten utgjøre 3,5 millioner kroner, og summen av avgift og skatt overstiger da avgiften ved fullt grunnlag. I denne situasjonen vil det altså lønne seg å selge gjenstanden. Fordi beskatningen er flat, vil en salgssum som overstiger den skattemessige verdien gi grunnlag for samme mer-skattebeløp i de to alternativene og dermed ikke påvirke resultatet.

I stedet for et umiddelbart salg, kan det vurderes å vente noen år. I så tilfelle vil det relevante være den neddiskonterte verdien av skatten. Siden det samme argumentet om høyere verdi enn skattemessig verdi vil gjelde, er det ikke nødvendig å trekke inn verdistigning i vurderingen. I eksemplet er det valgt å utsette salget i fem år og anvende kalkulasjonsrente på 10 pst. Dess lenger horisont som legges til grunn og høyere kalkulasjonsrente som anvendes, jo sterkere vil diskonteringen virke. Nåverdien av gevinstbeskatningen utgjør i dette tilfellet en lavere samlet avgift og skatt hvis det lave grunnlaget velges. Hvis mottaker har planlagt et raskt salg, vil dermed fullt grunnlag for arveavgiften være å foretrekke. Hvis det motsatte er tilfellet, bør det lave velges.

Tabell 4 Grunnlag for valg av avgiftsgrunnlag

Skattemessig verdi 5 000 000

Lav verdsetting | 500 000 30 %

Avgift
 Fullt grunnlag 924 000
 Lav verdsetting 224 000

Salgsbeskatning Arv etter
 avgift og skatt
 Fullt grunnlag 0 4 076 000 <-----
 Lav verdsetting 980000 3 794 000

Utsatt salg
 Utsettelse 5 år
 Kalkulasjonsrente 10 pst

Fullt grunnlag - 4 076 000
 Lav verdsetting 608 503 4 167 497 <-----

Et foretakseksempel

For å etablere et mer realistisk eksempel, er det i det følgende tatt utgangspunkt i et enkelt foretak. Balansen i dette foretaket er gitt i tabell 5. I tabellen er det gitt - hypotetiske - skattemessige verdier og markedsverdier. Markedsverdiene er satt til det dobbelte av de skattemessige. Dette fører til at skattemessig egenkapital utgjør 4 milliner kroner, mens den virkelige egenkapitalen utgjør 10 millioner kroner. I dette enkle eksemplet er vil den virkelige egenkapitalen utgjøre markedsverdien av foretaket.

Tabell 5 En stilisert foretaksbalanse

Skattemessig	Virkelig verdi
Aktiva Omløpsmidler	500 000 500 000
Maskiner og inventar	1 000 000 2 000 000
Bygninger	5 000 000 10 000 000
	6 500 000 12 500 000

Passiva Gjeld	2 500 000 2 500 000
EK	4 000 000 10 000 000
	6 500 000 12 500 000

I dette tilfellet er fremgangsmåten i tråd med det overenstående, jf. tabell 4 og 6. Enten skattemessig verdi eller lav verdsetting legges til grunn, framkommer det i tabell 6 hvor mye mindre enn omsetningsverdi (markedsverdi) verdsettelsen nå er kommet.

Tabell 6 Avgiftsgrunnlag ved arv av foretak

Kroner	
Omsetningsverdi	10 000 000
Skattemessig	4 000 000
Lav verdsetting	1 200 000 30 %

Avgift
 Fullt grunnlag 724 000
 Lav verdsetting 164 000

Salgsbeskatning Arv etter

avgift og skatt

Fullt grunnlag 0 9 284 000 <-----

Lav verdsetting 784000 9 060 000

Utsatt salg

Utsettelse 5 år

Kalkulasjonsrente 10 pst

Fullt grunnlag - 9 276 000

Lav verdsetting 486 802 9 349 198 <-----

Flere arvinger

Hvis det er flere arvinger å dele foretaket på, vil samlet avgift påvirkes kraftig. I tabell 7 er dette illustrert ved at det samme foretaket som ble illustrert foran i tabell 6, nå antas delt på tre arvinger. I dette tilfellet sitter arvingene maksimalt igjen med om lag 9,5 millioner kroner om salget utsettes i fem år, uansett om de velger høyt eller lavt avgiftsgrunnlag. En lengre horisont vil favorisere det lave grunnlaget, mens kort horisont vil favorisere det høye.

Tabell 7 Flere arvinger - virkning på avgiften

Antall arvinger 3

Per arving Samlet

Omsetningsverdi 3 333 333 10 000 000

Skattemessig I 333 333 4 000 000

Lav verdsetting 400 000 30 % I 200 000

Avgift Andel etter avgift Samlet verdi

etter avgift

Fullt grunnlag 190 667 3 142 667 9 428 000

Lav verdsetting 16 000 3 317 333 9 952 000

Salgsbeskatning Samlet verdi etter skatt

Fullt grunnlag 0 3 150 667 <----- 9 428 000

Lav verdsetting 261 333 3 064 000 9 168 000

Utsatt salg

Utsettelse 5 år

Kalkulasjonsrente 10 pst

Verdi etter avgift og skatt

Fullt grunnlag - 3 142 667 9 428 000

Lav verdsetting 162 267 3 155 066 <----- 9 465 198

Flere arvelatere

Dersom det i tillegg er flere arvelatere, vil arveavgiften reduseres ytterligere. Ved lav verdsettelse vil hver bosloddene ikke kvalifisere for avgift, mens de ved fullt avgiftsgrunnlag vil gi omlag 100 000 kroner per arving, jf. tabell 8. Dette er markant mindre enn gevinstbeskatningen ved et senere salg, slik at i dette tilfellet vil det lønne seg å velge fullt grunnlag så lenge ikke horisonten fram til et salg er meget lang.

Tabell 8 Flere arvinger og arvelatere

Antall arvinger 3 Samlet

Antall arvelatere 2**Omsetningsverdi 3 333 333****Skattemessig I 333 333****Lav verdsetting 400 000 30 %****Avgift Verdi etter avgift****Fullt grunnlag I 14 667 3 218 667 9 704 000****Lav verdsetting - 3 333 333 10 000 000****Salgsbeskatning Verdi etter skatt****Fullt grunnlag - 3 234 667 <----- 9 704 000****Lav verdsetting 261 333 3 072 000 9 216 000****Utsatt salg****Utsettelse 5 år****Kalkulasjonsrente 10 pst****Verdi etter avgift og skatt****Fullt grunnlag - 3 218 667 <----- 9 656 000****Lav verdsetting 162 267 3 171 066 9 513 198****Overføring som personlig eiet foretak**

En lav verdsettelse av eiendeler i virksomheter har en motgående virkning gjennom at avgiftsgrunnlaget også utgjør inngangsverdien for eiendelen, slik at grunnlaget for gevinstbeskatning ved et senere salg blir høyere (tilsvarer en oppskrivningsadgang). Dette fører til at ved arv av eiendeler som er organisert slik at de kan falle inn under de særskilte vurderingsreglene, vil det måtte foretas en vurdering av lønnsomheten av å verdsette grunnlaget til full skattemessig verdi og høy avgift, men få høyere avskrivningsgrunnlag, eller til redusert verdi med tilhørende lav avgift, men lavere avskrivninger.

I tabell 9 er det illustrert hvordan overføring som i eksemplet over, jf. tabell 8, slår ut når foretaket drives videre og avskrivningene er høyere. I dette tilfellet er avskrivningene bestemt ut fra saldometoden, og satsene er hhv. 20 pst for Maskiner og inventar og 5 pst for Bygninger.

Skattebesparelsen må beregnes for alle framtidige år, dvs som en nåverdi. Tabell 9 viser virkningen for deltakere i foretaket som beskattes for alminnelig inntekt, dvs. passive eiere, vil nåverdien utgjøre 420 000 kroner og den samlede avgift- og skatteutgift reduseres til 172 000 kroner.

Tabell 9 Fradrag i alminnelig inntekt**Første år Nåverdi****Maskiner og inventar 56 000 186 667****Bygninger 70 000 233 333****Nåverdi skattebesparelser 420 000****Samlet arveutgift 688 000****Samlet skatteutgift 268 000**

For aktive eiere som beskattes for personinntekt, vil denne situasjonen innebære en større gevinst fordi verdien av avskrivningene vil være større som følge av den høyere marginalsatsen. Tabell 10 viser tilsvarende beregning basert på høyeste marginalsats. Her bli summen av avgift og skatt negativ, fordi verdien av de økte avskrivningene overstiger avgiften.

For å få full nytte avskrivningene, må foretaket være i skatteposisjon. Det innebærer her et minstekrav til overskudd før avskrivninger på 900 000 kroner hvis avskrivningsgrunnlaget er fastsatt som lavt arveavgiftsgrunnlag, jf. verdier (saldo grunnlag) i tabell 5 foran og oppgitte avskrivningssatser (virkningene av et eventuelt framførbart underskudd er da ikke vurdert). Ved de økte avskrivningene som følger av et høyere grunnlag, må overskuddet være 450 000 kroner høyere for å danne grunnlag for avskrivningsfradraget.

Tabell 10 gir likevel ikke nødvendigvis et korrekt bilde av beløpene, fordi personinntekt innebærer at foretakets regnskap belastes med dette som lønnsutgifter og dermed er arbeidsgiveravgiftpliktig. Arbeidsgiveravgiften er geografisk bestemt og varierer mellom 0 til 14 pst. av utbetalt lønn i de ulike sonene. Skatteutgiftene blir større hvis den inkluderes, men for de sonene der den er 0 pst., vil beløpene i tabell 10 være korrekte.

Tabell 10 Fradrag i personinntekt

Første år Nåverdi

Maskiner og inventar | 10 600 368 667

Bygninger | 38 250 921 667

Nåverdi skattebesparelser | 290 333

Samlet arveavgift 688 000

Samlet skatteavgift -602 333

Oppsummering

Arveavgiften i Norge synes å være relativt strukturelt enkel. Utliknet avgift etter et booppgjør vil likevel avhenge av antall arvemottakere, arvegivere og særregler for verdsetting. I det vanligste tilfellet, der to-tre barn arver sine foreldre, er avgiften det enkelte barn står overfor på hver av sine to arvelodder rimelig lav. Et enebarn som arver samme bo fra bare én av foreldrene, vil stå overfor mye høyere avgiftsbelastning. I generasjonsskifter er det videre særlig verdsettingen som er viktig. For det første vil skattemessig verdi ofte danne grunnlag for verdsettelse, og i tillegg kan avgiftsgrunnlaget for ikke-børsnoterte aksjer og andeler ansettes til 30 pst av denne igjen. Fordi avgiftsverdien danner grunnlag for inngangsverdien kan et eventuelt salg av eiendelen/foretaket påvirke beslutningen gjennom gevinstbeskatningen. Også framtidige avskrivninger påvirkes av inngangsverdien, og skattesituasjonen for arvingene vil da være viktig gjennom hvordan delingsmodellen slår ut og hvilken marginalsatt arvingene får.

Familiebedrifter kan i en rekke situasjoner utsettes for sterkere indre spenninger enn andre foretak, f.eks. ved at den enkelte person handler ut fra den rollen som gir mest makt og innflytelse, det være seg som familiemedlem, eier eller ut fra sitt arbeide i bedriften. Hvis bedriften går gjennom et skifte av eiere eller ledere, f.eks. ved at et familiemedlem dør, vil lett slike spenninger slå ut i uttalte motsetninger. Dette antyder at det er en rekke andre kritiske faktorer ut over avgiftsminimering som avgjør en familiebedrifts skjebne etter et generasjonsskifte. Det er viktig å bevisstgjøre bedrifter med forestående generasjonsskifte om verdien av tidlige forberedelser, og parallell vurdering av virkningene for bedriften og for menneskene som er involvert (eiere, familien, ledere og ansatte), slik bl.a. NHO har gitt uttrykk for.

Beregningene foran viser at avgiften varierer enormt etter hvilke forutsetninger en velger å legge til grunn. Det innebærer at et generasjonsskifte som kan planlegges vil gi en lav avgift. I Gulbrandsen (2001) er det gjengitt tall og vurderinger av en egen undersøkelse av familiebedrifter som antyder at egenkapitalandelen her er høyere enn i andre foretak. Det er nettopp et slik forhold en vil vente å finne dersom disse foretakene brukes aktivt i skatteplanleggingen for å redusere arveavgiften. Et overraskende generasjonsskifte, derimot, vil lett kunne gi større avgiftsbelastning. Denne forskjellen - det at planlegging

kan føre til at to ellers like tilfeller behandles forskjellig - har fremkalt kommentarer som at arveavgiften er en skatt på plutselige dødsfall.

REFERANSER

- Dahl, Gunner A. (1994) Generasjonsskifte i familiebedrifter. I Regnskap og ledelse. Festskrift til Arne Kinserdals 60-årsdag. Bedriftsøkonomens forlag, Oslo
- Giertsen, Johan (1995) Generasjonsskifte. Universitetsforlaget, Bergen
- Gulbrandsen, T. (2001): Utbytte og lederlønn i eierstyrte bedrifter, Søkelys på arbeidsmarkedet 1/2001, Institutt for samfunnsforskning.
- Heum, P. (1996): "Norske storforetak - lokomotiver uten vogner?" I Næringspolitikk og økonomisk utvikling. Universitetsforlaget.
- NOU 2000: 8 Arveavgift. Statens forvaltningstjeneste, Oslo.
- OECD (2001) Revenue Statistics 1965-1998, Paris.
- Salvanes, Kjell og Ragnar Tveterås (1999) Firm exit, vintage effects and the business cycle in Norway. NHH, Department of Economics Discussion paper 2/99
- Spilling, Olav (2000) SMB 2000 - fakta om små og mellomstore bedrifter i Norge. Handelshøyskolen BI